

**"HAYRAT UL -ABROR"VA "MAXZAN UL-ASROR" DOSTONIDAGI HIKOYATLARNING
OBRAZLAR TAHLILI**

Shabonova Zarnigor Mirjon qizi
Navoiy davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti fakulteti
2-bosqich talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada Nizomiy Ganjaviyning "Maxzan ul-asror" va Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostonidagi o'xshash syujetli hikoyatlar o'rganildi. Bunda Alisher Navoiy badiiyatining har tomonlama mukammal ekanligi ko'rsatib berildi.

Kalit so'zlar: karam, saxovat, himmat, Hotam Toyi, G'ishtchi chol, badiiy san'atlar, "Amr va nahiy".

Alisher Navoiy "Xamsa" sining boshlanma dostoni bo'lgan "Hayrat ul-abror" dostoni, Nizomiy Ganjaviyning "Maxzan ul-asror" dostoniga javob tarzida yozilgan bo'lsa-da, undagi obrazlar, dostonning tuzilishi va tarkibi tubdan farq qiladi. Shunday bo'lsa-da, Nizomiy Ganjaviyning "Maxzan ul-asror" dostonidagi ba'zi hikoyatlarning syujet va g'oyasi Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostonidagi hikoyatlar syujet va g'oyasiga ta'sir qilgan. Navoiy o'z salafiga hurmat ko'rsatgan. Ba'zi hikoyatlarida undan andoza olgan. Masalan: Nizomiyning "Maxzan ul-asror" dostonidagi "Keksalik vasfi" deb nomlangan beshinchi maqolatiga ilova qilingan "G'ishtchi chol" hikoyati bilan Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostonidagi "Karam vasfida" deya nomlangan beshinchi maqolatiga ilova qilingan "Hotami Toy" hikoyatlari go'ya va mazmun jihatdan o'zaro hamohang.

"G'ishtchi chol" hikoyatining qisqacha mazmuni shunday: "Shom tomonda bir qari chol bo'lib, g'isht quyib rizq topar edi. Bir kuni chol kechqurun ishlayotganda uning yoniga bir o'spirin kelib"

Dediki, hay-hay, bu mazallat ishi,
O'zni shu ahvolga solarmi kishi?
Bas, yetar, urma shu tuproqqa tig',
Nonini sendan kishi tutmas darig'.

deya cholga malomat qildi. Chol esa o'spirinning unga o'git qilishga yosh ekanligini aytib, o'z javobini bildirdi.

Bo'yla mashaqqat sari cho'zdim qo'lim,
Toki birov oldida qo'l cho'zmagan.
Baski birovdin so'ramam mol-u ganj,
Non-u nasibamni berar menga ranj.

deya minnatli nondan, mashaqqatli bo'lgan halol luqma afzal ekanligini yoritib bergan bo'lsa, Navoiy "Hayrat ul-abror" dostonida shu hikoyatga javoban "Hotami Toy" hikoyatini keltirib, Hotamning saxovati, himmati judayam yaxshi ekanligi, lekin uning saxovatidan ham o'z mashaqqati bilan topilgan nonning qadri baland ekanligini aytadi.

Hotami Toyi Sharq xalqlari adabiyotida keng tarqalgan obrazlardan biri hisoblanadi. U o'zining saxiyligi va oliyjanoblighi bilan tanilgan. Taxminan VI asr oxiri VII asr boshlarida yashagan. Arabiston va Sharq xalqlari orasida Hotami Toy (qabilasi) dan bo'lgan Hotam nomi bilan shuhrat qozongan. Uning saxovati va himmatiga qoyil qolgan payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) ham Toy sharafidan uning avlodini e'zozda tutishni buyurgan.

Hikoyatning qisqacha mazmuniga to'xtalsak: "Hotami Toydan o'zingdan ham himmatliroq kishini uchratganmisan? deya bir ozodavash kishi savol berdi. Bunga Hotam shunday javob qildi. Himmat dasturxonin yozib, dashtda sayr qilib yurganimda bir mo'ysafid chol orqasida o'tin bilan ketayotgan edi unga duch kelib qoldim" va

Dasht aro go'yoki xabar bilmading,
Hotam uyi sori guzar qilmading?
Da'vat etib asru farovon bukun,
Qildi yomon-yaxshini mehmon bukun.
deya unga yuzlandim, mo'ysafid shunday javob qaytardi:

Sen dog'i chekkil bu tikan mehnatin
Tortmag'il Hotami Toy minnatin
Bir diram olmoq chekibon dastranj
Yaxshiliq andinki birov bersa ganj

deya javob berganda uning himmati menikidan ham ortiq ekanligiga amin bo'ldim degan ekan Hotam Toy.

Har ikki hikoyatda ham mashaqqat bilan topilgan rizqni, halol luqmani ustun biluvchi kishilar, qanoatli insonlar ulug'lanadi. Biroq hikoyatlarda Navoiyning tasvir ko'lami, badiiy mahorati, ifoda uslubi, falsafiy- mushohadalari birmuncha chuqurroq ekanligi seziladi. Navoiy har bir hikoyat tugallanmasida

Himmat agar bo'lsa Navoiy sanga,
Banda durur Hotami Toyi sanga.
kabi o'zining xulosaviy fikrlari va ko'pincha Soqiyga;
Soqiy, ayoq tut, karam izhor qil,
Bazlni Hotamga namudor qil.

singari murojaat qilib uni ham saxovat, himmat, qanoatga chorlaydi. Nizomiyda esa bu holatni uchratmaymiz. Navoiy badiiy mahoratining yana bir jihati shundaki, u hikoyatlarda badiiy san'atlardan ham mohirona foydalanganligini ko'rishimiz mumkin. Masalan:

Jismi uyin aylabon ul yuk nigun,
Tirkabon ul uyga asodin sutun.

Baytida "Husni ta'lil" san'atini qo'llab "chol ko'targan yuk uning qaddini ya'ni jismi uyini egiltirdi, endi u uyga ya'ni egik jismga ustun, tirkak qilib aso-ya'ni hassani chiroyli dalil bilan ko'rsatyapti"

yoki;
Tashla tikan, gulshani izzatqa yet,
Chekma mashaqqat, qo'p-u da'vatqa yet.

Baytida "Amr va nahiy" usulidagi badiiy san'atdan foydalangan. Bu san'at "buyurish va man qilish" ma'nosini ifodalab, she'rda lirik qahramonning kimgadir yoki nimagadir buyurish yoki biror narsadan qaytarish tarzida o'z ichki kechinmalarini bayon etishni nazarda tutadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostonidagi hikoyatlari insonni ezgu amallar qilishga, imkoni boricha saxovatli bo'lishga, har bir masala yuzasidan chuqur mushohada qilishga undaydi. Bu asar har qanday zamon va davrda ham badiiy qiymati va ahamiyatligini yo'qotmasdan insoniyatga adab maktabi bo'lib kelayotgani ayni haqiqatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nizomiy Ganjaviy "Maxzan ul asror" Jamol Kamol tarjimai. Toshkent: "Kamalak" 2016. 125-bet
2. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi 11-jild. Toshkent. 378-bet.
3. Alisher Navoiy "Hayrat ul-abror" T: 113-bet.
4. A. Hojiahmedov "She'riy san'atlar va mumtoz qofiya" Sharq nashriyoti, T: 1998. 27-bet
5. A. Hojiahmedov "She'riy san'atlar va mumtoz qofiya" Sharq nashriyoti, T: 1998. 113-bet.